

DE PENNINGKOHIEREN ALS SOCIAAL-ECONOMISCHE BRON GERAARDSBERGEN OMSTREEKS 1571

door Freddy DE CHOU

Verantwoording

Voor de 16de eeuw zijn de historische bronnen, zeker in de regio Geraardsbergen, uitermate schaars. Buiten de archieven van de abdijen van St.-Adriaan (Geraardsbergen), Beaupré (Grimminge) en St.-Martensbos (St.-Martens-Lierde), de archieven en buitenpoortersboeken van de stad Geraardsbergen, bepaalde leenregisters van de baronie Boelare en de penningkohieren, ontbreekt het de historische vorser nagenoeg aan verdere gegevens.

Dit onderstreept meteen de belangrijkheid van de penningkohieren als bron, zowel op sociaal-economisch als op agrarisch, demografisch, antroponymisch, toponymisch en genealogisch gebied.

Inzake de sociaal-economische situatie van een dorp in de bewuste periode verschaffen zij immers uitgebreide informatie nopens de bedrijfsstructuur, het grondgebruik, de bezitsstructuur, de pacht- en eigendomsverhoudingen, de sociale gelaagdheid van de bevolking, de tienden, de prijzen van producten en pachten, evenals onrechtstreekse informatie betreffende de secundaire sector (molens, brouwerijen, smidsen, steenbakkerijen) en de handelsactiviteiten van kooplui met een omzet boven de 300 Karolusgulden.

Belangrijk hierbij is de conformiteit en de ruime aanwezigheid van de kohieren zodat vergelijkingen tussen de dorpen enerzijds en tussen diverse streken anderzijds mogelijk zijn.

Het belang van de penningkohieren voor de demografie is door diverse auteurs reeds benadrukt. Zij bieden samen met de communicantencijfers een mogelijkheid voor het bepalen van het aantal inwoners van een dorp en een streek. Door het grote getal familienamen, voornamen en plaatsnamen zijn de kohieren een zeer rijke bron voor de naamkunde en de plaatsnaamkunde. Op dat laatste vlak bieden zij zelfs voor heel wat dorpen het oudste en het volledigste overzicht van de plaatsnamen.

Het nut voor de familiekunde is al even evident. Voor wie met veel inzet en soms met een tikkeltje geluk erin geslaagd is met zijn stamboom op te klimmen tot het begin van de 17de eeuw, zijn de penningkohieren vaak de enige bron om nog verder door te stoten. Zij geven immers een volledig overzicht van alle gezinshoofden van een bepaald dorp. Door nazicht van verschillende dorpen is het soms mogelijk de herkomst van een

bepaalde familie af te leiden. En eens deze gevonden kunnen haar activiteiten en haar sociale positie worden bepaald door de studie van de sociaal-economische situatie van het dorp. De vermelding van pachtgoederen openen mogelijk nieuwe bronnen voor verder onderzoek. Het hoeft dan ook geen betoog dat een degelijke inventarisatie van alle familienamen voorkomende in de penningkohieren een zeer nuttig werk is.

Wij starten deze eerste bijdrage met een bondig relaas over het ontstaan van de penningkohieren en hun bewaarplaatsen. Daarna behandelen we de diverse voormelde aspecten voor het huidige Geraardsbergen m.a.w. voor de stad en haar deelgemeenten Goferdinge, Grimminge, Idegem, Moerbeke, Nederboelare, Nieuwenhove, Onkerzele, Ophasselt, Overboelare, Schendelbeke, Smeerebbe-Vloerzegem, Viane, Waarbeke, Zandbergen en Zarlardinge.

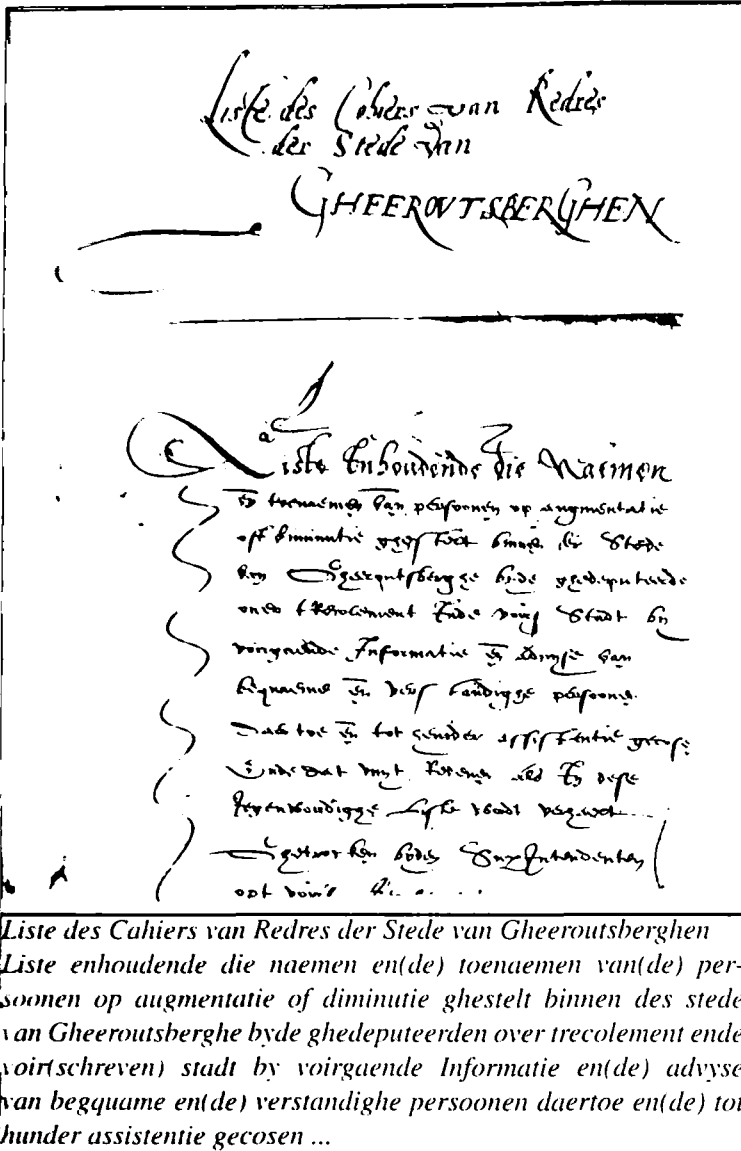
Voor wat betreft de sociaal-economische situatie zullen wij de resultaten van ons onderzoek veralgemenen en vergelijken met de andere bestudeerde Oost-Vlaamse regio's. Later volgen de bijdragen over de gezinshoofden en de plaatsnamen.

HOOFDSTUK 1: DE PENNINGKOHIEREN

Historiek

De penningkohieren zijn ontstaan als gevolg van een jarenlang touwtrekken inzake belastingssysteem tussen de centrale overheid en de verschillende gewesten. Tot daarvoor beschikte de landsregering over de uit de middeleeuwen stammende "bede". Om diverse redenen oordeelde de centrale overheid dat deze manier van verkrijgen van inkomsten niet meer paste in de tijd. De belangrijkste overweging hierbij was van politieke aard. Telkens opnieuw moest met de afzonderlijke gewesten onderhandeld worden over hun aandeel in een bede, waarna de gewesten vrij waren zelf vast te stellen hoe zij hun bijdrage zouden opbrengen. Generale middelen gelijkelijk geldend voor alle gewesten zouden niet alleen het starre en onrechtvaardige stelsel kunnen doorbreken, zij zouden ook, eenmaal ingeburgerd, het verkrijgen van geld voor de schatkist minder omslachtig maken (1).

Even belangrijk waren de argumenten van fiscale aard. Vooreerst werkte het omslagstelsel niet meer bevredigend, er waren immers nieuwe economische ver-

proprieert tot neeringhe” werd verhoogd met de 16de penning of 6,25% van de vroeger geschatte waarde. Voor andere eigendommen rekenden de schatters er “den penninck XXII” of 4,55% bij. Op deze “augmentatie” of verhoogde kadastrale waarde moesten de eigenaars dan nog eens de 100ste penning of 1% betalen. Blijkbaar gingen de schatters volgens een bepaald systeem tewerk. De eigendommen staan in elk geval per wijk of straat gerangschikt. Het eerst vermelde huis is dat van “Jeremias Drousbeke doude op de merct metter mauterye”. Uit andere bronnen weten wij dat het hier gaat om “Het Klein Landhuis” dat paalde aan het “Vleeshuis”. Daarna gingen zij vermoedelijk de Markt rond met eventueel de aanpalende straten. In totaal verhoogden zij in deze wijk de kadastrale waarde van 54 (handels)woningen. Het onderzoek ging dan verder met de Peinstraete (49 woningen), Cloosterstraete (29), Steenstraete (12), Nieustrae (7), Laverdye (5), Dutstraete (23), Wingaertstraete (3), De Houck (0), Grauwenbroederstraete (3), Gaffelinstraete (9), Baghijnestraete (5), Doverste Hueneghemstraete (7), Tsollevelt (3), Paerdemeret (4), Buyten de Putsemainpoorte (6) en Wayenberch (12) (zie alfabetische verwerking per familienaam voor de zestien deelgemeenten in een aparte bijdrage).

Hierna taxeerden de schepenen achtereenvolgens de

verhuur van de griffie “toebehoirende Adriaen Milot tzyne lijve ende in pachte ghehouden bij Geerardt de Pape”, de pacht van de molens, de renten van de “cappelle kereke” en de Hunnegemkerk, de verhuur van het kerkhof van de St.-Kathelijnekerk, de renten van het begijnhof, de pacht van het baljuwschap, en de pacht van de verschillende vesten en meersen die eigendom waren van de stad (zie bijlage 1). Interessant detail bij dat laatste is te vernemen dat de stad in 1568 genoodzaakt was “eene meersch genaempt den hueneghem meersch groot int gheheel ontrent XXXIII daghwanden (10,5 ha) wesende gemeente” te verkopen aan diverse personen omdat de stad “seekere groote somme ten achtere was deur tlogieren vande soldaten” (zie bijlage 2).

Als laatste hoofdstuk vermeldt het redres nog de talrijke geestelijke en wereldlijke schuldeisers van de stad met hun tegoeden (zie bijlage 3).

Het 100ste penningkohier van Geraardsbergen is voor de familievorsor vooral belangrijk door de vele familienamen en plaatsnamen, die erin voorkomen.

De kohieren van de 20ste penning

Op 19 december 1570 vaardigden de Vier Leden van Vlaanderen een ordonnantie uit waarin zij bevel gaven tot het innen van de XXste penning op al het onroerend goed voor de jaren 1571 en 1572. Binnen de acht dagen na publicatie ter plaatse moesten de belastingplichtigen bij “billette” hun aangifte doen. Wie verzuimde dit te doen of wie bepaalde inkomsten onvolledig aangaf riskeerde een boete van zes Karolusgulden bovenop de viervoudige 20ste penning op de niet of onvolledig ingebrachte inkomsten.

Alle aangiften werden ingeschreven in twee kohieren. Nadat de goederen werden geschat door de schepenen werd de belasting berekend. Eén van de kohieren werd naar de generale commissaris van de Vier Leden gestuurd en het andere deed dienst bij de inning.

In de kohieren werden de gegevens van de aangiften in een vijftal hoofdstukken opgesplitst.

In het eerste hoofdstuk zijn de pachters ondergebracht met vermelding van de verpachter, de grootte en de aard van de verpachte grond, soms de plaats waar deze was gelegen en tenslotte de betaalde huurprijs. Achteraan dit hoofdstuk werden de pachters van tienden, leenrollen en andere heerlijke rechten vermeld.

Het tweede hoofdstuk is gewijd aan de eigenaars, die zelf hun grond uitbat, met de oppervlakte, de aard en meestal de plaats van de percelen en tenslotte de schatting van de opbrengst van de percelen, volgens dewelke dan de belasting werd berekend. Hier zijn eveneens de bezitters van tienden ondergebracht.

Een derde hoofdstuk vermeldt de pachters van domein-goederen en geconfisqueerde goederen. Zij betalen

houdingen gegroeid waardoor een aantal sectoren buiten schot bleven. De nieuwe bezitsverhoudingen als gevolg van deze nieuwe economische situatie kwamen nauwelijks aan bod bij de belastingen op het vermogen, omdat die hoofdzakelijk beperkt bleven tot onroerende goederen en levensnoodzakelijke middelen (via imposten) zodat de last van de bede vooral op de armen bijzonder zwaar drukte.

Bovendien was het zo dat de vrijstellingen van belasting voor de adel en de geestelijkheid allang elke zin had verloren en ten slotte wentelden de steden al te vaak hun lasten af op het platteland. Om aan deze mistoestanden een einde te maken werden van overheidswege verschillende pogingen ondernomen die telkens weer door de Staten werden afgewimpeld. Toen het werkelijk, en dan vooral financieel, uit de hand dreigde te lopen stuurde de Spaanse koning de hertog van Alva naar de Nederlanden. Met zijn voorstel tot belastingshervorming dacht Alva twee vliegen in één klap te slaan: enerzijds de landsregering voldoende en regelmatige middelen verschaffen om aldus de Spaanse politiek in de Nederlanden te financieren en anderzijds de statenmacht te beknotten (2).

Het hervormingsvoorstel dat hij op 20 maart 1569 bij de Staten-Generaal indiende bestond uit een éénmalige 100ste penning of 1% op het roerend en onroerend vermogen, een blijvende 20ste penning of 5% op de verkoop van onroerende goederen en een 10de penning of 10% op de verkoop van roerende goederen. Door blijvend zware druk uit te oefenen slaagde Alva erin de Staten van Vlaanderen op 29 juni 1569, zij het in enigszins afgezwakte vorm, zijn voorstel, te doen aanvaarden. De andere gewesten volgden (3).

Alva zat echter zo zwaar in de financiële problemen dat hij op zeer korte termijn over belangrijke geldsommen diende te beschikken. Hij stemde daarom toe dat tijdelijk de 10de penning werd afgekocht voor 2 miljoen fl. Vlaanderen moest hierin 650.000 fl. opbrengen. Om deze som te vergaren deden de Staten een beroep op drie middelen. Vooreerst gingen zij een lening aan met als onderpand de imposten, tegen een rente van de penning zestien of 6,25%. Ten tweede hieven zij een taks van 3 Doornikse ponden op elk vat wijn dat in Vlaanderen ingevoerd of verbruikt werd. Ten derde besloten zij "hem behelpen metter opheve van twee twintichste penningen van den incommen van de jaerschaeren xvc lxxj ende xvc lxxij". Er zouden dus in 1571 en in 1572 twee 20ste penningen worden geheven, enerzijds op de inkomsten van de onroerende goederen en anderzijds op het "wasdom vander coopmanschepe". Dit laatste was een belasting op elke handelaar met een handelsomzet van minimum 300 gulden.

In alle steden, dorpen en heerlijkheden werden door de

schepenen 'gecommiteerden' aangesteld, belast met het opmaken van de eenmalige 100ste penning, en de doorlopende 20ste penning. Tijdens de volgende jaren steeg deze laatste belasting nog aanzienlijk. In 1573, 1574, 1575 en 1576 werd de 10de penning op het onroerend bezit geheven, terwijl in 1577 en 1578 de belasting nogmaals verdubbelde met het innen van de 5de penning.

Bewaarplaatsen

Een massa kohieren uit Vlaanderen van de 20ste penning uit 1571 en 1572 en van de 10de penning uit 1575, zelfs van de 5de penning uit 1577 worden bewaard in het Stadsarchief in Gent (Fonds 28-28bis, Penningkohieren). Hierin is ook het bundel "Wasdom vander coopmanschepe" ondergebracht (register 21/89 Rekeninghe van den XXe en XLe penning uit het Quatier van Ghendt omme de Jaerschaere 1572).

Van de 100ste penningkohieren berusten er een aantal, niet uitsluitend voor Vlaanderen, in het Algemeen Rijksarchief in Brussel, Fonds van de Audiëntie (inventaris nr. 132).

Voor Geraardsbergen zijn bewaard: in Brussel het redres van het 100ste penningkohier van de stad en in Gent minimum één 20ste penningkohier, soms ook andere kohieren, van elke andere deelgemeente (4).

Het 100ste penningkohier van Geraardsbergen

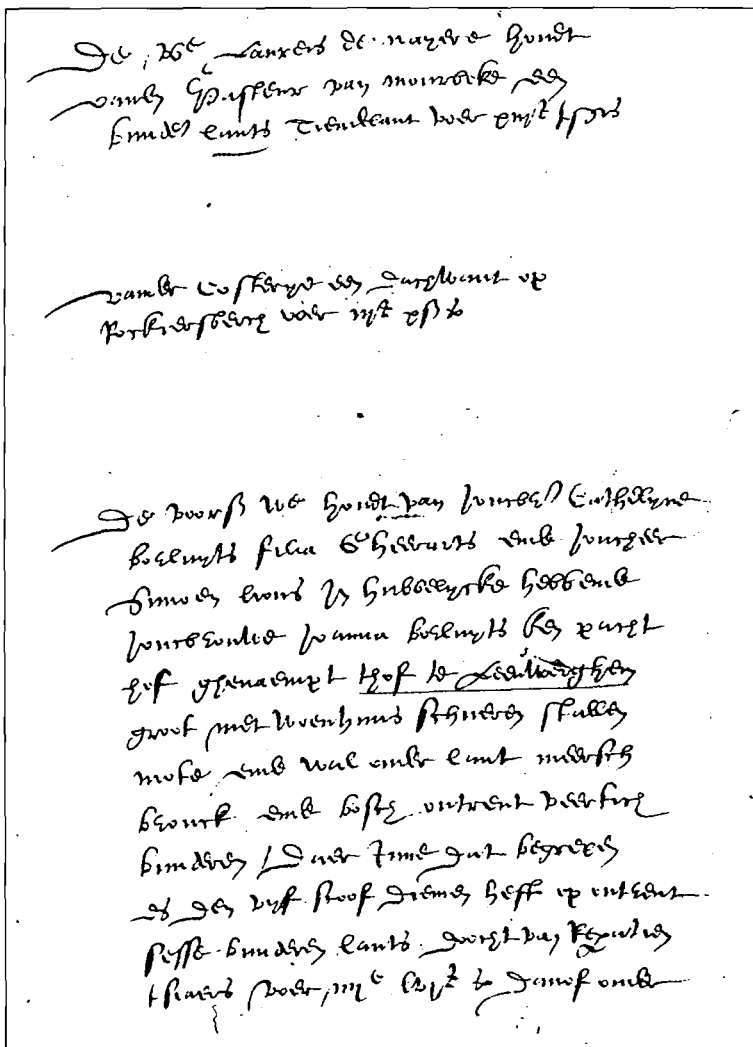
De 100ste penning was een belasting op het roerend en onroerend vermogen. De kohieren die als basis hiervoor moesten dienen werden opgemaakt in de stad of het dorp zelf door vier personen, die door de schepenen daartoe werden aangesteld. Voor Geraardsbergen waren dat de schepenen Adriaen Milot (Millot), Simon van Bourgoingne, Jan van Cromphaut en Anthonis Ysenbaert. Zij stonden onder het toezicht van de andere schepenen Marten De Vlaminck, Jan Heyns en Jan De Broedere. Daarna werden de kohieren nagezien en verbeterd door drie revisoren, benoemd door de Staten. Het is dit nazicht, "redres" genoemd, dat voor Geraardsbergen is bewaard gebleven: "Liste des cohiers van Redres der Stede van Gheeroutsberghen". Spijtig geeft dit redres slechts zeer onvolledig het kohier weer. Enkel de "augmentatie" of verhoging van de kadastrale waarde van de eigendommen werd weergegeven, zodat het redres niet kan dienen als basis voor een vergelijkende sociaal-economische en demografische studie. Toch zijn een aantal gegevens voldoende interessant om hier te worden vermeld.

De "tauxateurs" noteerden vooreerst de woningen en de gronden in eigendom "zoe buyten als binnen der stede voirschreven" die onvoldoende hoog waren geschat. De kadastrale waarde van de huizen "geap-

slechts de 40ste penning of 2,5 %.

Verder treffen wij, indien nodig, een hoofdstuk aan met de kooplieden die een handelsomzet hadden van meer dan 300 Karolusgulden.

En tenslotte is een hoofdstuk gewijd aan de renten, waarmee het dorp of de heerlijkheid was belast. Vermits de 20ste penningkohieren volledig zijn bewaard voor de vijftien landelijke deelgemeenten van het huidige Geraardsbergen vormen zij een uitstekende basis voor een studie van de agrarische en sociaal-economische situatie van het platteland in Zuid-Oost-Vlaanderen.

Aangifte van gepachte goederen: Moerbeke folio 19 verso.
 Pachten van de weduwe van Laurens De Nayere o.a. thof te Leu-
 werghem groot met woenhuyt schueren stallen mote ende wal
 onder lant meersch brouck ende bosch omtrent veertich bunder

Bewerking

Wat de methode betreft gingen wij als volgt te werk. De gegevens uit de kohieren brachten wij eerst per dorp alfabetisch gerangschikt samen op lijsten. Hierbij maakten wij een onderscheid tussen gebruikers, die een huis op hun naam hadden en die wij gemakshalve gezinshoofden zullen noemen, en die gebruikers bij wie dit niet het geval was. Tot deze laatste groep behoorden zowel de buitenstaanders of 'afsetenen' als die inwoners van het dorp, die wel grond gebruikten maar slechts inwoonden bij een familielid of als knecht ergens in dienst waren.

Op basis van deze lijsten maakten we vereenvoudigde tabellen in verband met het grondgebruik, de landbouwbedrijven, het grondbezit, de industriële activiteit, de bevolking en de bewoning.

Deze resultaten per dorp brachten we telkens samen voor geheel Geraardsbergen en vergeleken ze met andere Oost-Vlaamse regio's. Verder schonken we aandacht aan renten, tienden, namen en plaatsnamen en de plaatselijk magistraat.

NOTEN

- (1) F.H.M. GRAPPERHAUS, 'Alva en de Tiende Penning', Zutphen, 1982, p. 43.
- (2) J. CRAEYBECKX, 'De moeizame definitieve afschaffing van Alva's tiende penning (1572-74)', in Huldealbum C. Verlinden, Gent, 1975, p.63.
- (3) F.H.M. GRAPPERHAUS, op. cit., p. 141.
- (4) R. DE MOL, 'Twintigste Penningkohieren te Erpe en te Mere in 1571', in Land van Aalst, jg. 28, 1976, p. 89.
- (5) ARA Brussel - Fonds van de Audiëntie, nr. 618/14 Geraardsbergen.
 SA Gent - Fonds 28 - 28 bis Penningkohieren, nr. 23/98 Grimminge, 30/129 Idegem, 45/189 Moerbeke, 49/203 Nederboelare-Onkerzele, 76/319 Nieuwenhove-Waarbeke, 53/222 Ophasselt, 56/232 Overboelare-Goeferdinge, 62/257 Schendelbeke, 69/290 Smeerebbe, 74/314 Vloerzegem, 73/309 Viane, 81/346 Zandbergen, 81/347 Zarlardinge.

HOOFDSTUK 2: HET GRONDGEBRUIK

De bodemgesteldheid

Vooraleer de grondverdeling omstreeks 1571 te bespreken is het nuttig even aandacht te schenken aan de aard van de bodem. De bodemgesteldheid is (en was) immers één van de voornaamste determinanten van de agrarische structuren. Geraardsbergen omvat(te) verschillende landschappen, bepaald door bodemkundige en topografische factoren (1).

1. Het alluviale landschap dat zich situeert in de lage, brede vlakte van de Dendervallei en de kern van de Markvallei en andere belangrijke beekvalleien. Het bodemoppervlak bestaat er uit leem- en kleiachtige afzettingen.

Het grootste probleem vroeger in deze zone was het periodieke overstromingsgevaar. Het historisch landschap werd er dan ook volledig ingenomen door graslanden en op de meest drassige plaatsen door broeken en elzenbossen. De kwaliteit van deze graslanden was overigens uitstekend, de pachtprizen ervan scoorden dubbel zo hoog als van de beste akkerlanden.

2. Het zandleemlandschap strekt zich uit aan de rand van de alluviale vlakte. Langs de noord-westzijde van de Dendervallei, van Schendelbeke over Idegem tot Zandbergen, ligt een strook van 1-1,5 km breed bestaande uit diepe zandleemgronden en enkele licht-

zandleemgronden. Het reliëf is er zwak golvend en de gronden hebben een gunstige natuurlijke drainering. Het historisch landschap was er hoofdzakelijk ingenomen door kleine percelen akkerland. In de nabijheid van de dorpskernen van Schendelbeke en Idegem en van de wijk Ter Loots in Zandbergen waren ook boomgaarden en huisweiden aanwezig.

Langs de zuidoostelijke rand van de Dendervallei, vanaf Onkerzele over Grimminge tot Zandbergen en ten noorden van de Markvallei tussen de wijk Buizemont (Overboelare) en Moerbeke komen vooral heterogene zandleemgronden voor.

De grote verschillen qua natuurlijke drainering, en het plaatselijk nogal golvend reliëf werkten een zekere verscheidenheid van het toenmalige bodemgebruik in de hand.

Akkerlandpercelen naast enkele graslanden en boscomplexen wisselden elkaar af. De bewoning strekte zich lintvormig uit langs de wegen.

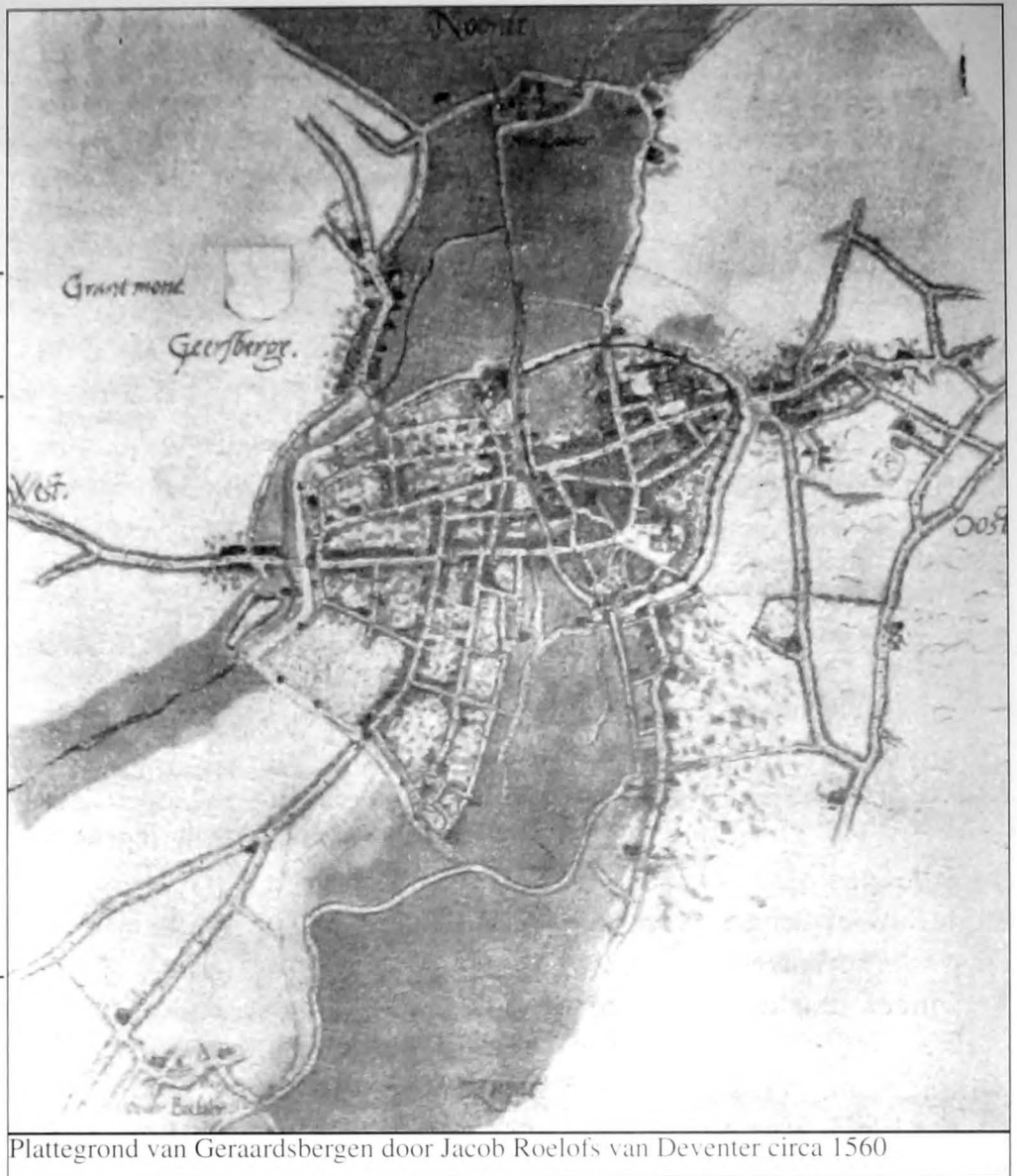
Ten zuiden van de Mark in Viane domineren zandleemgronden met een onvoldoende natuurlijke ontwatering.

Het landschap is er zwak golvend.

Het gebied vertoonde vele graslanden en enkele bospercelen.

3. Het leemlandschap bestrijkt het grootste gedeelte van Geraardsbergen. Het is gelegen enerzijds ten noorden van de Dendervallei en het zandleemgebied, van Zarlarding-Overboelare over Goeferinge, Nederboelare, Schendelbeke, Idegem, Vloerzegem tot Ophasselt en Smeerebbe, en anderzijds ten zuidoosten op het grondgebied van Zandbergen, Nieuwenhove en Waarbeke. De oppervlakkige lagen bestaan uit löss of leemachtig colluvium. Het noordelijk gedeelte sluit goed aan bij het droog Oost-Vlaams leemgebied, terwijl het zuidelijk een overgangszone vormt naar het nat Henegouws leemgebied.

Het historisch landschap was gekenmerkt door een opeenvolging van grote open dorpskouters, doorsneden door vele binnenwegen die soms plaatselijk door erosie diep uitgehold waren. De bewoning was er, op uitzondering van enkele grote pachthoven na, meestal geconcentreerd in de diverse dorpskernen en enkele gehuchten.

Plattegrond van Geraardsbergen door Jacob Roelofs van Deventer circa 1560

4. Het Zuid-Vlaamse heuvellandschap bestaat uit de heuvelruggen Buizemont-Oudenberg (Geraardsbergen), Bosberg-Heirweg (Moerbeke-Zandbergen) en Gapenberg-Breeweg (Ophasselt). Het wordt gekenmerkt door een heterogeen, in dikte variërend (zand)leemdek op zandig en kleiig substraat. Het vormde een half-open cultuurlandschap met enkele grote restbossen (Arduinbos, Raspaillebos, Ophasseltbos). Vanouds was de Buizemont (en Waaienberg) lintvormig toegebouwd en ook de Gapenberg (Obbroucke) kende een relatief hoge bevolkingsconcentratie.

Het grondgebruik

In de volgende tabellen over de grondverdeling maken we onderscheid, enerzijds tussen pacht, eigendom en geconfisqueerd goed en anderzijds tussen de verschillende bodemsoorten zoals akkerland, grasland, akker- en grasland (niet gespecificeerd), bos, broek, vijvers, huissteden (woonplaatsen met tuin) en pachthoven. We vergelijken eerst de dorpen onderling, waarna we ze samenbrengen en vergelijken met andere regio's. Alle grootten zijn omgerekend naar ha.

Kaart van Vlaanderen - detail van het Land van Aalst met onderaan Geraardsbergen en omgeving. Door Gerard Mercator - 1540

Moerbeke (in 1571)

Aard van de bodem	Pacht	Eigendom	Geconf.	Totaal	%
Akkerland	84,9901	135,3514	-	220,3415	38,7
Grasland	42,9055	43,1146	14,4504	100,4705	17,6
Akker- en grasland	23,2529	3,5357	-	26,7886	4,7
Bos	34,4351	-	61,4912	95,9263	16,8
Broek	-	-	-	0,7318	0,1
Vijvers	-	-	-	-	-
Huissteden	3,8534	38,3398	-	42,1932	7,4
Pachthoven	83,6288	-	-	83,6288	14,7
Totaal	273,0658	221,0733	75,9416	570,0807	100
%	47,9	38,8	13,3	100	

De benutte oppervlakte bedroeg 570 ha of 88% van de huidige 643 ha. Vier tienden was akkerland en slechts één zesde grasland (smalle Markvallei). Dit laatste besloeg net iets meer dan het bosareaal. De (twee grote) pachthoven (zie verder) namen samen

één zevende van het grondgebied in beslag. Merkwaardig hier was het groot gedeelte geconfisqueerd goed. Het betrof de goederen van de graaf van Egmont. Daarnaast werd toch nog bijna de helft in pacht gehouden.

Grimminge (in 1571)

Aard van de bodem	Pacht	Eigendom	Geconf.	Totaal	%
Akkerland	27,9544	35,2744	-	62,6288	17,0
Grasland	20,1783	74,3982	-	94,5765	25,7
Akker- en grasland	-	-	-	-	-
Bos	15,9877	174,6350	-	190,6227	51,7
Broek	-	-	-	-	-
Vijvers	-	4,3044	-	4,3044	1,2
Huissteden	-	16,4520	-	16,4520	4,5
Pachthoven	-	-	-	-	-
Totaal	63,5204	305,0640	-	368,5844	100
%	17,2	82,8	-	100	

In totaal werden 368 ha geregistreerd. In vergelijking met de huidige oppervlakte (441 ha) is dit 83,6%. Het verschil behelst vooreerst het openbaar domein (straten, driesen, de kerk, het kerkhof, de pastorie, ..) en waarschijnlijk ook een aantal onbelastbare 'gemene weiden'.

Grimminge vormde een geval apart: in 1571 was nog meer dan de helft van de bebouwde oppervlakte ingenomen door bos (het Raspaillebos). Kenmerkend verder was dat ruim één vierde bestond uit grasland en slechts één zesde uit akkerland. Als verklaring voor deze merkwaardige vaststellingen geldt uiteraard de bodemgesteldheid: enerzijds het nat leemgebied op de hel-

ling naar de Bosberg-Heirweg toe en anderzijds de brede alluviale Dendervallei.

Al even merkwaardig voor Grimminge was het feit dat slechts één zesde van de oppervlakte in pacht werd gehouden; er was zelfs geen enkel pachthof.

Hiervoor dienen we als verklaring vooreerst te wijzen op de aanwezigheid van de Cisterciënzerinnen-abdij van Beaupré. Deze baatte zelf een vierde van het dorp of 91 ha uit, hiervan was 49 ha bos; ze verpachtte slechts 28 ha in losse percelen. De grootste grondbezitter was echter de lokale dorpsheer, de prins van Arenberg, heer van Edingen, die 123 ha bos in eigen beheer had.

Idegem (in 1571)

Aard van de bodem	Pacht	Eigendom	Geconf.	Totaal	%
Akkerland	84,7041	73,5496	2,4597	160,7134	52,8
Grasland	66,5458	40,9193	1,8497	103,3148	35,9
Akker- en grasland	13,2975	-	-	13,2975	4,4
Bos	-	-	-	-	-
Broek	-	-	-	-	-
Vijvers	-	-	-	-	-
Huissteden	2,8532	18,1706	-	21,0238	6,9
Pachthoven	-	-	-	-	-
Totaal	167,4006	132,6395	4,3095	304,3495	100
%	55,0	43,6	1,4	100	

In Idegem werd 304 ha aangegeven, dit is 89% van de huidige oppervlakte.

Ruim de helft was akkerland (leem- en zandleemgronden) en iets meer dan één derde grasland

(Dendermeersen, Nuchten).

Het grootste gedeelte van het grondgebied werd in pacht gehouden, een klein deel was geconfisqueerd goed.

Nederboelare-Onkerzele (in 1571)

Aard van de bodem	Pacht	Eigendom	Geconf.	Totaal	%
Akkerland	165,4790	118,1799	-	283,6589	28,2
Grasland	163,8156	78,9301	-	242,7457	24,1
Akker- en grasland	28,2860	-	-	28,2860	2,8
Bos	7,9939	141,5835	-	149,5774	14,9
Broek	3,0746	0,3474	-	3,4220	0,3
Vijvers	-	3,4746	-	3,4746	0,3
Huissteden	-	33,7341	-	33,7341	3,4
Pachthoven	260,4152	-	-	260,4152	25,9
Totaal	629,0643	376,2496	-	1005,3139	100
%	62,6	37,4	-	100	

De benutte oppervlakte, 1005 ha, nam 96% van de huidige oppervlakte in (1048 ha zijnde respectievelijk 216 ha voor Nederboelare en 832 ha voor Onkerzele). De grote pachthoven bedreven ruim één vierde van het grondgebied. Er waren net iets meer landerijen

(30%) dan weiden (25%). Belangrijk was eveneens het bosareaal (150 ha of 15%).

Bijna twee derden van het grondgebied werd in pacht gehouden.

Nieuwenhove-Waarbeke (in 1571)

Aard van de bodem	Pacht	Eigendom	Geconf.	Totaal	%
Akkerland	89,1868	116,5658	-	205,7526	60,2
Grasland	15,3851	20,6364	-	36,0215	10,5
Akker- en grasland	36,3106	-	-	36,3106	10,6
Bos	-	-	-	-	-
Broek	-	1,2298	-	1,2298	0,4
Vijvers	-	0,6149	-	0,6149	0,2
Huissteden	2,8347	40,3874	-	43,2221	12,7
Pachthoven	18,4474	-	-	18,4474	5,4
Totaal	162,1646	179,4343	-	341,5989	100
%	49,6	50,4	-	100	

De geregistreerde oppervlakte behelst slechts 75% van de huidige 457 ha (199 ha + 258 ha). Moeten wij hieruit besluiten dat in 1571 nog één vierde van de grond er vaag en woest bijlag?

Bepaalde toponiemen wijzen inderdaad in die richting: doverot, varent, heetbeeke.

Anderzijds vinden wij het eigenaardig dat 'hofsteden en huisplaatsen' één achtste van de oppervlakte inne-

men. Werden de landerijen niet systematisch in grootte onderschat?

Twee derden van het grondgebied is ingenomen door landerijen en slechts één achtste door weilanden. De afwezigheid van een belangrijke beekvallei is hieraan niet vreemd.

Het grootste gedeelte van Nieuwenhove-Waarbeke werd in eigendom uitgebaat.

277

Sub nae Goede de erfgront
Dre de porpretarissen de gront (5)
de hof brouwerij

Jan Maes heeft de erfgront
van hof te lere 2000

Ende de erfgront meerde hof
te lere 2000

2000 hof te lere

Heyndrick Schoonjans heeft
de erfgront te lere 2000

Roel de middelere heeft de
erfgront te lere 2000

Adriaen de Meyere heeft de
erfgront te lere 2000

2000 hof te lere

De erfgront de middelere heeft de
erfgront te lere 2000

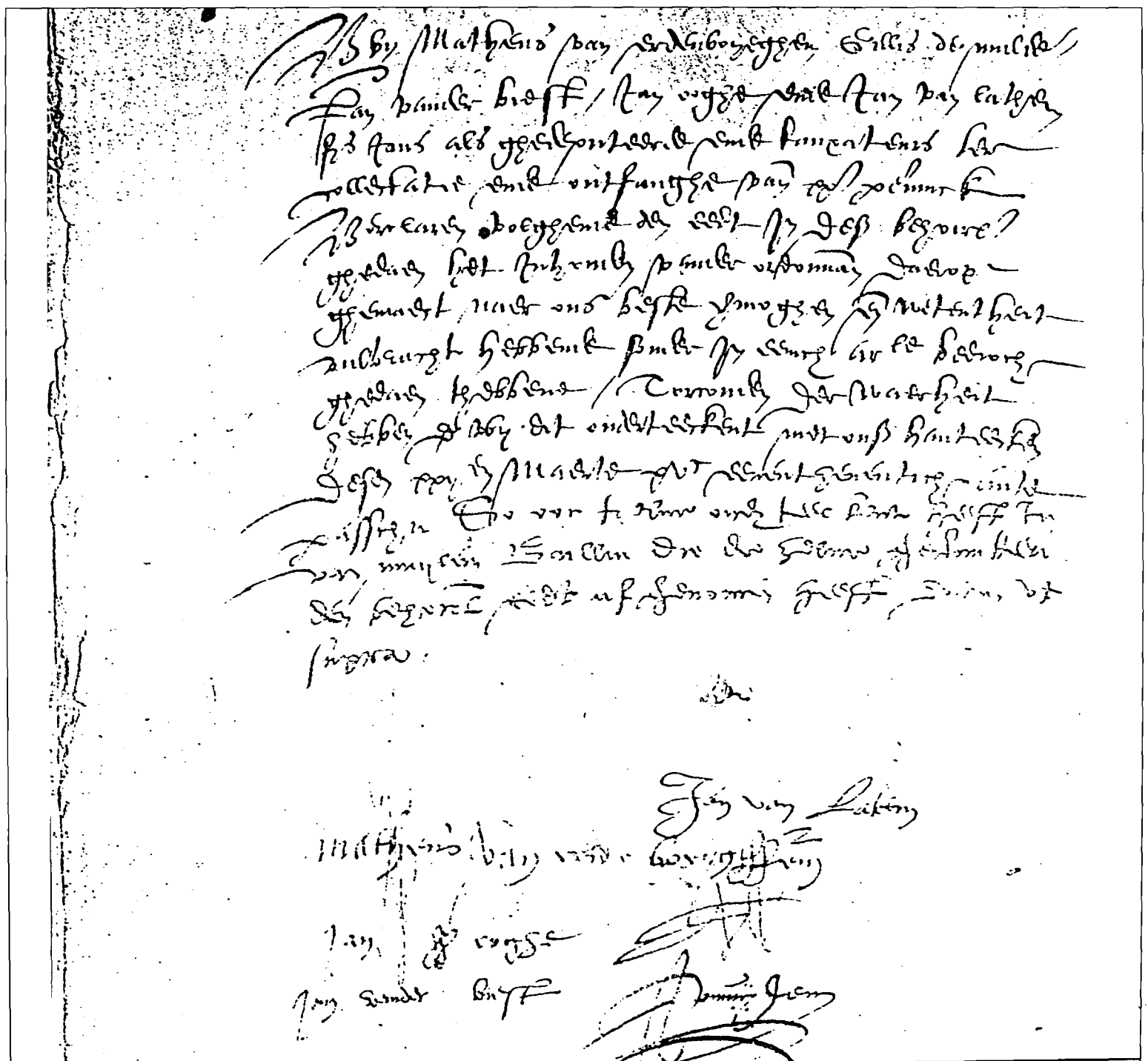
Aangifte van goederen en eigendom: Nieuwenhove - Waarbeke folio 26 recto
Hier nae volgt de(n) erfgront die de porpretarissen bezitten ende) ghebruycken
De goederen zijn van Jan Maes, Heyndrick Schoonjans, Roel(ant) De Middelere en Adriaen De Meyere

Ophasselt (in 1571)

Aard van de bodem	Pacht	Eigendom	Geconf.	Totaal	%
Akkerland	104,7164	264,9748	-	369,6912	52,7
Grasland	17,0607	39,0777	-	56,1384	8,2
Akker- en grasland	98,5243	3,8924	-	102,4167	14,9
Bos	-	-	-	-	-
Broek	-	3,6126	-	3,6126	0,5
Vijvers	-	0,0185	-	0,0185	0,1
Huissteden	1,5373	35,0377	-	36,5750	5,3
Pachthoven	119,9078	-	-	119,9078	17,4
Totaal	341,7465	346,6137	-	668,3602	100
%	49,6	50,4	-	100	

De benutte oppervlakte bedroeg 92% in vergelijking met de huidige 749 ha. Twee derde was akkerland en slechts één tiende weiland. Dit laatste kwam door de aanwezigheid van alleen een paar smalle beekvalleien.

De pachthoven namen ruim één zesde van de bruikbare grond in beslag. Eigendom en pacht hielden elkaar ongeveer in evenwicht.

Slottekst van het kohier van Ophasselt ondertekent door de gedupierden (schepenen) Matheus van Erdenboeyghem, Gillis De Mulder, Jan vander Bust, Jan Ooghe en Jan van Lathem evenals door de baljuw Jan van Muylem

Overboelare-Goferdinge (in 1571)

Aard van de bodem	Pacht	Eigendom	Geconf.	Totaal	%
Akkerland	208,6304	289,0302	-	497,6606	47,2
Grasland	45,9893	57,7587	-	103,7480	9,8
Akker- en grasland	117,525	-	-	117,5251	11,1
Bos	130,4382	6,1245	-	136,5627	13,0
Broek	0,9224	9,3405	-	10,2629	1,0
Vijvers	4,9193	0,9992	-	5,9185	0,6
Huissteden	7,5388	43,1484	-	50,6872	4,8
Pachthoven	131,8986	-	-	131,8986	12,5
Totaal	647,8621	406,4015	-	1054,2636	100
%	61,5	38,5	-	100	

De belastbare oppervlakte bedroeg 92% van de huidige 1143 ha (resp. 760 ha en 383 ha).

Meer dan de helft van beide dorpen was akkerland, slechts één tiende grasland en één achtste hoorde

bij een pachthof. Een ander vrij belangrijk gedeelte (13%) was bebost (Arduinbos).

De bezitsverhouding was ruim in het voordeel van pacht (61,5%).

Schendelbeke (in 1571)

Aard van de bodem	Pacht	Eigendom	Geconf.	Totaal	%
Akkerland	194,2814	145,0854	-	339,3668	66,1
Grasland	52,7133	23,9078	-	76,6211	14,9
Akker- en grasland	30,2844	2,6134	5,5342	38,4320	7,5
Bos	-	-	-	-	-
Broek	0,1138	2,9208	-	3,0346	0,6
Vijvers	-	0,1845	-	0,1845	0,1
Huissteden	2,1307	16,3259	-	18,4566	3,6
Pachthoven	37,5096	-	-	37,5096	7,3
Totaal	317,0332	191,0378	5,5342	513,6052	100
%	61,7	37,2	1,1	100	

De benutte oppervlakte bedroeg 87% van de huidige 588 ha. Meer dan twee derden van Schendelbeke waren ingenomen door akkerland en slechts

één zevende door weilanden.

Het grootste gedeelte van de beschikbare grond werd in pacht gehouden.

Smeerebbe-Vloerzegem (in 1571-72)

Aard van de bodem	Pacht	Eigendom	Geconf.	Totaal	%
Akkerland	49,3559	119,7203	-	169,0762	53,0
Grasland	15,5450	18,8748	-	34,4198	10,8
Akker- en grasland	29,6387	3,3820	-	33,0207	10,3
Bos	-	-	-	-	-
Broek	-	2,3920	-	2,3920	0,7
Vijvers	-	-	-	-	-
Huissteden	0,2736	8,6641	-	8,9377	2,8
Pachthoven	71,3298	-	-	71,3298	22,3
Totaal	166,1430	153,0332	-	319,1762	100
%	52,1	47,9	-	100	

In 1571 waren beide dorpen nog twee afzonderlijke entiteiten. We voegden echter beide kohieren samen. Omdat deze kohieren nogal afwijkende resultaten vertonen geven we ze echter weer als bijlage 5.

In vergelijking met de huidige oppervlakte (366 ha) werd 87% benut. Zes tienden was akkerland en slechts één zevende gras-

land. Ruim één vijfde hoorde bij (twee) grote pachthoven.

Er was iets meer pacht dan eigendom. In dat verband was er nochtans een enorm verschil tussen beide dorpen. In Smeerebbe werd zeven tienden in pacht gehouden en in Vloerzegem was zeven tienden in eigendom.

Viane (in 1571)

Aard van de bodem	Pacht	Eigendom	Geconf.	Totaal	%
Akkerland	49,6910	134,5181	-	186,2844	44,1
Grasland	23,2068	16,7502	-	53,1776	12,6
Akker- en grasland	18,2844	-	-	18,2844	4,3
Bos	-	-	29,5158	29,5158	7,0
Broek	0,1537	1,2298	-	1,3835	0,3
Vijvers	-	-	-	-	-
Huissteden	1,2298	28,9224	-	30,1522	7,1
Pachthoven	103,9970	-	-	103,9970	24,6
Totaal	196,5627	181,4205	44,8117	422,7949	100
%	46,5	42,9	10,6	100	

De belastbare oppervlakte beliep 84 % van de huidige 506 ha.

Ongeveer de helft diende als akkerland, één zevende was grasland, 7 % bos en één vierde hoorde bij een pachthof.

Iets minder dan de helft van de gebruikte oppervlakte werd in pacht gehouden en nog iets minder in eigendom; 10 % was in beslag genomen. Net als in Moerbeke golden deze laatste goederen de bezittingen van de heer van Viane, de graaf van Egmont.

Zandbergen (in 1571)

Aard van de bodem	Pacht	Eigendom	Geconf.	Totaal	%
Akkerland	45,6286	163,4190	-	209,0476	44,0
Grasland	46,8963	41,8632	-	88,7595	18,7
Akker- en grasland	30,1307	-	-	30,1307	6,3
Bos	19,1853	31,7479	-	50,9332	10,7
Broek	0,9746	4,8424	-	5,8170	1,2
Vijvers	1,4448	-	-	1,4448	0,3
Huissteden	4,0861	29,3006	-	33,3867	7,0
Pachthoven	55,3421	-	-	55,3421	11,7
Totaal	203,6885	271,1731	-	474,8616	100
%	42,9	57,1	-	100	

Tussen de huidige oppervlakte van Zandbergen (690 ha) en de geregistreerde is er een onwaarschijnlijk groot verschil: slechts 69% werd aangegeven. Werden de eigendommen systematisch onderschat?

Ook hier was bijna de helft van het grondareaal inge-

nomen door landerijen en één vijfde door grasland. Eén tiende was nog bebost en eenzelfde gedeelte hoorde bij een pachthof.

Eigenaardig was het groot aandeel eigendom (57%).

Zarlardinge (in 1571)

Aard van de bodem	Pacht	Eigendom	Geconf.	Totaal	%
Akkerland	117,3068	183,4375	-	300,7443	57,4
Grasland	5,7371	31,5696	-	37,3067	7,1
Akker- en grasland	17,9185	-	-	17,9185	3,4
Bos	-	-	-	-	-
Broek	-	4,1322	-	4,1322	0,8
Vijvers	-	-	-	-	-
Huissteden	2,4105	-	-	-	-
Pachthoven	125,5958	-	-	125,5958	7,3
Totaal	268,9687	254,9149	-	523,8836	100
%	51,3	48,7	-	100	

80% van de huidige oppervlakte (653 ha) werd in het kohier opgenomen.

Veruit het grootste gedeelte van de beschikbare grond was akkerland (60%), bijna één vierde maakte deel uit

van de twee pachthoven van de abdij van Lobbes en slechts één twaafde was weide.

Iets meer dan de helft Zarlardinge werd in pacht gehouden.

BESLUITEN

Groot-Geraardsbergen (in 1571)

Aard van de bodem	Pacht	Eigendom	Geconf.	Totaal	%
Akkerland	1221,3249	1779,1064	4,5350	3004,9663	45,6
Grasland	515,9788	487,8806	29,5207	1033,3801	15,7
Akker- en grasland	443,4531	13,4235	5,5342	462,4108	7,0
Bos	208,0402	354,0909	91,0070	653,1381	9,9
Broek	5,2391	30,7793	-	36,0184	0,5
Vijvers	6,3641	9,5961	-	15,9602	0,2
Huissteden	28,7481	344,2586	-	373,0067	5,7
Pachthoven	1008,0721	-	-	1008,0721	15,3
Totaal	3437,2204	3019,1354	130,5969	6586,9527	100
%	52,2	45,8	2,0	100	

Benutte oppervlakte

In 1571-72 werd 85% van de (huidige) oppervlakte van de vijftien landelijke deelgemeenten van Geraardsbergen voor landbouwdoeleinden benut. Voegen we daarbij het aandeel van het openbaar domein dat wij ramen op 5%, en houden we eveneens rekening met feit dat alle grootten werden afgerond (twee bunder, zestig roeden,...) dan mogen we besluiten dat er nog weinig gemene gronden voorkwamen en dus quasi het ganse grondgebied werd gebruikt. Mogelijk kwamen wel nog enkele woeste gronden voor in Nieuwenhove-

Waarbeke, Zandbergen en Zarlardinge.

Het hoge cijfer van de benutte oppervlakte is eigenlijk niet zo verwonderlijk vermits de regio Geraardsbergen relatief zeer dicht was bevolkt en elke roede dus dankbaar in gebruik werd genomen.

Ter vergelijking kunnen we vermelden dat de benuttingsgraad enigszins hoger lag dan in de Wase polderstreek (minimum 80,5 %) en in het Land van Dendermonde (81,2 %). Maar deze regio's werden regelmatig door zware overstromingen geteisterd (2).

Grondverdeling

De bodem in de regio Geraardsbergen werd overwegend, voor zo'n 60 à 65 %, gebruikt voor akkerbouw. In de dorpen die niet aan de Dender of een zijrivier waren gelegen, bedroeg het aandeel van het akkerland zelfs 75 à 80 %. Nochtans was, uiteraard door de aanwezigheid van de vrij brede alluviale Dendervlakte, het aandeel van het weiland niet zo miniem: globaal 20 à 22 %. Soms steeg dit percentage, zoals in Idegem, tot 35 %.

Ongeveer één tiende van het grondgebied was in 1571 nog bebost. Deze bossen waren hoofdzakelijk geconcentreerd op de flanken van de heuvelruggen en vormden twee grote complexen: het Raspaillebos (ca 500 ha) en het Boelare-Arduinbos (ca 120 ha).

Beide waren ongetwijfeld restbossen, die ooit deel uitmaakten van het legendarische Kolenwoud.

De oppervlakte broek en vijvers kunnen we als vrij miniem bestempelen.

Ten slotte namen de huisplaatsen en hofsteden ongeveer 6 % van het grondgebied in. Er kon dus nog helemaal geen sprake zijn van verstedelijking van de streek.

De hoger geciteerde cijfers verschillen enigszins van deze voor het Waasland en de regio Dendermonde, die beide behoren tot de zand- en zandleemstreek. Daar was het aandeel van het akkerland veel meer uitgesproken (ca 80 %). De oppervlakte in beslag genomen door weilanden was er eerder klein, met uitzondering uiteraard van de dorpen aan een rivier gelegen, waar veel broeklanden voorkwamen. Bossen ontbraken er bijna volledig (3).

Bezitsverhouding

Van de gebruikte gronden werd in Geraardsbergen iets meer dan de helft (52,2 %) in pacht gehouden, 45,8 % was eigendom en 2,0 % waren geconfisqueerde gronden. Van de gepachte gronden behoorde bijna één derde bij één of ander groot pachthof. We kunnen zelfs stellen dat de pacht-eigendomverhouding in grote mate werd bepaald door het al of niet aanwezig zijn van zo'n pachthof. Verder stellen we vast dat in de dorpen aan de Dender het overwicht aan pachtgronden meer uitgesproken was en er vaak opliep tot meer dan 60 %. Grimminge en ook Zandbergen vormt hierop een uitzondering door de aanwezigheid van plaatselijke grootgrondbezitters.

Veruit het grootste gedeelte van de bossen werd in eigendom uitgebaat. Dit was ook het geval, maar dan wel in mindere mate, voor de vijvers, broeken en akkergronden. Iets meer dan de helft van de graslanden werd daarentegen verpacht.

Hofsteden en huisplaatsen waren bijna steeds (90 %) eigendom.

Hier beschikken wij over wat meer vergelijkingsmateriaal.

	Pacht	Eigendom	
Geraardsbergen	52,2%	47,8%	(4)
Streek rond Aalst	47,0%	53,0%	(5)
Land van Dendermonde	47,9%	52,1%	(6)
Land van Waas	51,5%	48,5%	(7)
Oudburg-Meetjesland	69,0%	31,0%	(8)
Kasselrij Oudenaarde	55,0%	45,0%	(9)

De bezitsverhouding was in het westen van de provincie duidelijk minder gunstig voor de boeren dan in het oosten (10).

Wij menen verschillende elementen ter verklaring hiervan te moeten vermelden. Vooreerst het later in cultuur brengen van uitgestrekte woeste gronden (Meetjesland) en verder de aanwezigheid van een kapitaalcrachtige, stedelijke burgerij (Gent, Oudenaarde) of rijke abdijen.

NOTEN

(1) A. LOUIS, 'Bodemkaart van België - Verklarende tekst bij het kaartblad Geraardsbergen 100W', Centrum voor Bodemkartering, 1975, p. 18.

(2) L. PEE, 'Agrarische en sociaal-economische toestand en bevolkingsevolutie in het Land van Dendermonde tijdens de tweede helft der XVIde eeuw', in *Kultureel Jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen - 1971*, Gent, 1972, p. 290; en H. VAN DEN ABEELE, 'De Penningkohieren als sociaal-economische en demografische bron. Het Land van Waas omstreeks 1571', onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1985, p. 30 e.v. .

(3) L. PEE, op. cit., p. 284 e.v. en H. VAN DEN ABEELE, op. cit., p. 30 e.v.

(4) Het aandeel 'Geconfisqueerd goed' telden wij bij 'Eigendom'.

(5) R. DE MOL, op. cit., p. 187; en C. DE RAMMELAERE, 'Bijdrage tot de landbouwgeschiedenis in Zuid-Oost-Vlaanderen (1570-1790)', in *H.M.G.O.G.*, nr. 16, 1962, p. 30-31.

Zie verder ook de diverse publicaties van J. DE BROUWER in *Het Land van Aalst*: 'Demografische en sociaal-economische evolutie van Haaltert', jg 8, 1956, p. 49-83; 'Geschiedenis van Impe', jg 10, 1958, p. 1-95; 'Demografische en sociaal-economische evolutie van Denderleeuw', jg 12, 1960, p. 12-42; 'Sociale toestand in de meierij Erembodegem en de heerlijkheid Oordegem in 1571 en de huidige toestand', jg.14, 1962, p. 117-130; 'Geschiedenis van Pollare', jg. 25, 1973, p. 37-155.

(6) L. PEE, op. cit., p. 304.

(7) H. VAN DEN ABEELE, op. cit., p. 104.

(8) C. DE RIDDER, 'De Penningkohieren als sociaal-economische en demografische bron. De Oudburg en het Meetjesland rond 1570', onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1985, p. 134.

(9) J. STOCKMAN, 'Bijdrage tot de geschiedenis van Oudenaarde en zijn kasselrij gedurende de calvanistische heerschappij 1578-1582', onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1963, p. 60.

(10) P. DEPPEZ, 'De boeren in de 16e, 17e en 18e eeuw', in 'Flan-dria Nostra', dl. 1, Antwerpen, 1957, p. 142-43.

(Wordt voortgezet)